

I.

A soproni Szent Mihály-templom tornyának helyreállítási munkái megkezdődtek. A helyreállításhoz kapcsolódó tudományos kutatás helyszíni része ez év augusztusában kerül majd sorra. A kutatás feladatai a következők:

A torony gótikán belüli építéstörténetének periodizálása. A déli oldalhomlokzaton 1906-ban levakolt freskó töredékeinek feltárása.

A torony és a templomhajó kapcsolatainak vizsgálata, tekintettel a későgótikus karzatra s ennek ma nem ismert 14. századi előzményeire.

A torony belseje „életének” vizsgálata a gazdag bekarcolás- és firkaanyag összegyűjtésével.

A múlt századkori restauráláskor a torony külsején beírt, bevéselt nevek, dátumok, szövegek összegyűjtése a restauráláskori műhely rekonstrukciójának reményében.

A torony eredeti állagának, cserélt köveinek, s múlt századi díszítéseinek pontos feltérképezése, elválasztása és értékelése.

A helyreállítási munka során ez év első felében régészeti munkára is sor kerül: a torony megerősítésével egyidőben Gömöri János régész (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron) ássa fel a toronyaljat.

A kutatás előkészítő fázisaként átvizsgáltuk a múlt századi állapotról tanúskodó rajzok egy részét, a Storno-levéltár (Sopron, Bécsi u. 25.) anyagát,² s az OMF tervtárát. E gyűjtés kiegészítendő a továbbiakban a Storno Ferenc-féle vázlatkönyvek idevágó anyagának kigyűjtésével.

A Storno-rajzokat a kutatást, s a dokumentációt megelőzően átadjuk a tervezőnek, tanulságainak a torony helyreállításában való felhasználása végett. Az itt következő képanyag és leltár a dokumentáció első része.

II. A Storno-levéltár tervanyagának leltára

1. A soproni Szent Mihály-templom hosszmeteszete dél felé, néhány északi adat bejelölésével
a templom keresztmeteszete nyugat felé
a templom keresztmeteszete kelet felé
a szentélyzáradék ablaküvegei

¹ Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára 43200. Az írógéppel írt kézirat 19 számozott oldalt tartalmaz. A kéziratot közzéteszi: Kelemen István, a nyilvánvaló elütések javításával.

² A gyűjtemény a Storno-örökösök halála után vásárlás útján állami tulajdonba, majd a Soproni Múzeumba került, és jelenleg is ott található.

felmérési rajz

id. Storno Ferenc, 1859.

csomagolópapírra ragasztott két darab papír, ceruza, 49 × 61 cm, j. n.

cím oldalt, a csomagolópapírra utólag ráírva: „Erste Aufnahme der St. Michaeliskirche”

levéltári jelzet: No. 96.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

2. A soproni Szent Mihály-templom alaprajza és hosszmetszete dél felé első tervváltozat

id. Storno Ferenc 1859.

két összeragasztott karton, tus, 73 × 100 cm

j.: Aufgenommen v. F. Storno. Gezeichnet von F. Storno. Blatt I.

cím: „Grundriss und Längedurchschnitt der Sankt Michaelis Kirche zu Oedenburg”

Lt. j.: No. 63.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

3. A soproni Szent Mihály-templom északi homlokzata

felmérési rajz

id. Storno Ferenc 1859.

kartonpapír, tus, 50 × 75 cm

j.: Aufgenommen u. gez. von Franz Storno 1859. Beilage zu Blatt II.

cím: „Die Nordseite der St. Michaelis Kirche in Oedenburg in ihrem jetzigen Zustande”

Lt. j.: No. 86. (más, eredetibb, valószínűleg e sorozatra utaló: No. 3.)

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

4. A soproni Szent Mihály-templom északi homlokzata

tervrajz, első tervváltozat

id. Storno Ferenc 1859.

kartonpapír, tus, 73,5 × 101 cm

j.: Aufgenommen und gezeichnet v. F. Storno 1859. Blatt II.

cím: „Nordseite der Sanct Michaelis Kirche zu Ödenburg, wie selbe stylgemäss zu restaurieren wäre”

Lt. j.: No. 87.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

5. A soproni Szent Mihály-templom nyugati és keleti homlokzata

első tervváltozat

id. Storno Ferenc 1859.

kartonpapír, tus, 73,5 × 101 cm

j.: aufgenommen und gezeichnet von Franz Storno 1859. Blatt III.
cím: „St. Michaelis Kirche in Ödenburg, wie selbe zu restaurieren wäre”
Lt. j.: No. 71.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

6. A soproni Szent Mihály-templom déli homlokzata
első tervváltozat
id. Storno Ferenc 1859.
kartonpapír, tus, 73 × 100 cm
j.: Aufgenommen und gezeichnet von Franz Storno 1859. Blatt IV.
cím: „Südseite der Sanct Michaelis Kirche in Ödenburg, Wie selbe zu restaurieren wäre”
Lt. j.: No. 70.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
7. A soproni Szent Mihály-templom nyugati homlokzata, keresztmetszete nyugat felé, keresztmetszete kelet felé, keresztmetszete a tornyon keresztül, a torony 3 alaprajza
id. Storno Ferenc 1859.
papír, tus, akvarell 76,5 × 105,5 cm
nyugati homlokzat: tervváltozat a kőcserék bejelölésével, keleti keresztmetszet: tervváltozat az üveglakok tervével
j. n.
Lt. j.: No. 118.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
8. A soproni Szent Mihály-templom alaprajza és hosszmetzete
második tervvázlat
id. Storno Ferenc 1859–1864.
kartonpapír, tus 37 × 51 cm
j. n., c. n.
Lt. j. n.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
9. A soproni Szent Mihály-templom nyugati homlokzata
az elkészült állapot tervrajza
id. Storno Ferenc 1865.
négy darabból összeragasztott papír, tus, akvarell 248 × 94 cm
j.: F. Storno fecit 19/10 1865
Lt. j.: No. 8. (a hátoldalon)
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

10. A soproni Szent Mihály-templom fedélszékének részletei, csillára
felmérési rajz (manuálé)
id. Storno Ferenc 1859 előtt
karton, ceruza 28 × 51 cm
j. n., c. n.
Lt. j.: No. 59.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
11. A soproni Szent Mihály-templom kincstárának alaprajza és metszete
felmérési rajz (manuálé)
id. Storno Ferenc 1859 előtt
kétrét hajtott karton egyik oldalán, ceruza 25 × 46 cm
j. n., c. n.
Lt. j.: No. 55.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
12. A soproni Szent Mihály-templom keresztmetszetének és fedélszékének részletei
felmérési rajz (manuálé)
id. Storno Ferenc 1859 előtt
kétrét hajtott karton egyik oldalán, ceruza 25 × 46 cm
j. n., c. n.
Lt. j.: No. 55.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
13. A soproni Szent Mihály-templom déli kapuja
első tervváltozat
id. Storno Ferenc 1859
kékes papír, ceruza, tus 62,5 × 40 cm
j. n., c. n.
Lt. j.: No. 192.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
14. A soproni Szent Mihály-templom tornyának körórszája és keresztje
tervrajz
id. Storno Ferenc 1864 körül
két darabból összeragasztott papír, tus 132,5 × 59,5 cm
j. n., c. n.
Lt. j.: No. 119.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
15. A soproni Szent Mihály-templom sekrestyéjének és szentélyének párkányai
szerkezeti rajz

id. Storno Ferenc 1862 körül
kétoldalas rajz előoldala, papír (vízjel: J. Müller), ceruza, fekete és vörös tus, akvarell 26 × 41 cm
j. n., c. n.
Lt. j. n.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

16. A soproni Szent Mihály-templom sekrestyéjének és szentélyének párkányai

1:1 arányú mintarajz (hátdalalon halvány ceruzarajz: mérmű)

id. Storno Ferenc 1862.

két darabból összeragasztott papír, ceruza, akvarell 34 × 115 cm

j.: Franz Storno Ödenburg 25. 4. 862.

cím: „Simsprofile der St. Michaelis Kirche zu Ödenburg”

alcímek felülről lefelé: „Kranz- und Kaffsims um die Sakristei, sind nöttig cirka 70”. „Sockelsims um die Sakristei, sind nöttig cirka 70”. „Kaffsims am hohen Chor, sind nöttig 100–112”. „Sockelsims um den hohen Chor, nöttig 152”.

Lt. j.: No. 121.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

17. A soproni Szent Mihály-templom barokk főoltára

akvarellvázlat

id. Storno Ferenc 1864 előtt

kartonpapír, tinta, akvarell 50 × 33,5 cm

j.: Storno (gumipecsét)

cím: „der alte Altar bei St. Michael” (későbbi melléjegyzés)

Lt. j.: No. 126.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

18. Keresztrefeszítés-freskó a soproni Szent Mihály-templom tornyának déli oldalán

akvarellmásolat

id. Storno Ferenc 1866

karton, tus, akvarell 95,5 × 60 cm

j.: angefunden u. gez. v. F. Storno 1866

cím: „Frescomalerei an der Suedseite des St. Michaelthurmes”. Melléjegyzés:
„wurde im Jahr 1907 bei renovirung der Kirche zugestrichen. Storno”

Lt. j.: No. 138.

Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

19. Keresztrefeszítés-freskó a soproni Szent Mihály-templom tornyának déli oldalán
restaurálási terv

id. Storno Ferenc 1868

kartonpapír, tus, akvarell 123 × 84 cm

j.: Franciscus Storno fecit anno 1868
cím: „Entwurf zur Wiederherstellung des alten Frescobildes an der Südseite
des St. Michaeli Kirchturmes”
Lt. j.: No. 2.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.

20. Neogótikus paddíszítés
id. Storno Ferenc 1862 körül
kétoldalas rajz hátoldala, papír (vízjel: J. Müller), ceruza 26 × 41 cm
j. n., c. n.
Lt. j. n.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
21. A soproni Szent Mihály-templom perselye
tervrajz
id. Storno Ferenc 1864 után
papír, tinta, ceruza 34 × 21 cm
j. n.
c. n. melléjegyzés a zárnál: „zum schieben”
Lt. j.: No. 122.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
22. A soproni Szent Mihály-templom hosszmetsete és két keresztmetsete
felmérési rajz
Storno Kálmán 1877 körül
papír, ceruza, tus 73 × 98 cm
j.: Storno Kálmán építész (utólagos, idegen kézből)
c. n.
Storno-levéltár, Sopron, Bécsi u. 25.
23. A Szent Mihály-templom déli kapujának timpanonja
felvételi rajz
Storno 1879
j. n.: 1907, 1879 (1879. júl.³ 19.?)
cím: Tympanon Bild am südportale bei St. Michael in Ödenburg
OMF Tervtár 5490.
24. A soproni Szent Mihály-templom tornyának biztosítása, észak-déli metset a
tornyon keresztül, az északi mellékhajón keresztül
felmérési rajz

³ Az eredetiben: 1979. szept.

Storno Kálmán 1878-as rajza nyomán Sztéhlo Ottó 1920

j.: Sztéhlo Ottó Budapest, 1920 október

cím: Sopron, Szent Mihály. Biztosító munkák terve. Melléjegyzés: Storno Kálmán felvételei után 1878-ban

OMF Tervtár

25. Az előbbivel teljesen megegyező, azonos feliratokkal ellátott rajz, a kőszerkezetek és statikusan fontos részek fehér színezésével
OMF Tervtár 5444.

26. A soproni Szent Mihály-templom tornyának biztosítása

a templom alaprajza

Storno Kálmán rajza nyomán Sztéhlo Ottó 1920

j.: Budapest, 1920. okt. Sztéhlo Ottó

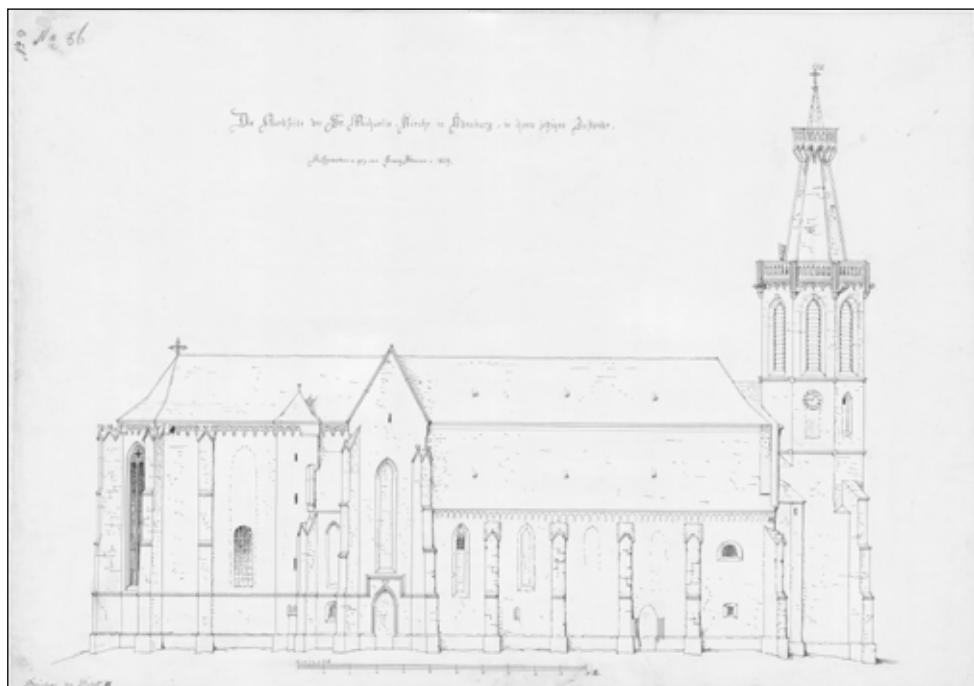
cím: Sopron, Szent Mihály-templom biztosítási munkák terve. Sztéhlo melléjegyzése: Storno Kálmán 1878. felvétele. Gépelt melléjegyzés: Elfogadtatott és jóváhagyott a Műemlékek Országos Bizottsága (kormány) min. biztosa részéről Budapest, 1920. december 17. Kutin (?) K. Róbert miniszteri tanácsos a Műemlékek Országos Bizottsága (kormány) min. biztosa. Kéziratos (ceruza) melléjegyzés: Az oralap magasságában a csigalépcső leomlott! és a régi ablak eltűnt 1940. nedv. szigetelés 1945-ben három fiatorony sérült, 1 fiatorony leomlott (harangozás veszélyes). Ezenkívül halványan ceruzával egy sor apró építészeti részlet vázlata, részben méretezve: déli oldal sekrestye és kereszthajó kapcsolata, az ottani ablak vázlatával, nyugati homlokzat északi kis ablaka, toronylábazat, toronyalj bordaprofil, főhajó árkádív

OMF Tervtár 5442.

III. Az anyag értékelése

A felsorolt anyag Storno Ferenc tervanyagának valamennyi építészeti vonatkozású rajzát magába foglalja. A Storno-levéltár dossziéjában ezeken kívül sok berendezési terv, asztalos-, lakatos-, szobrász-, festő- és üveges munka részletrajza található még. A Szent Mihály-templom helyreállítás előtti állapotáról a Storno-vázlatkönyvekben is van egy sor rajz (ezek még begyűjtendők), és forrásértékű Johann Petschnigg „Ingenieur Assistent” 5 rajza, amely a Mittheilungen der K. K. Centralcomission, 1856. p. 107–109. 1856-os évfolyamában került közlésre. A templom és a torony északi oldalának Storno felvételéből is ismert képét hitelesíti Rohbock acélmetszete, amely 1860 előtt készült, s a Magyarország és Erdély I./2. kötetében került közlésre.

Jelentős mennyiségű rajz van az OMF tervtárában is, ezek azonban jórészt az ifjabb Storno nemzedékek másolatai, id. Storno Ferenc rajzairól, s a helyreállítás utáni időkből származnak. Ezek közül önálló forrásértékkel csak 3 rajz bír.

1. kép. A soproni Szent Mihály-templom északi homlokzata, felmérési rajz, id. Storno Ferenc 1859 (SoM, ST.84.95.3.)

A rajzanyag részletes értékelése későbbi feladat. Annál is inkább, mert abból a templom szentélyének, a kereszthajókhoz kapcsolódó kápolnáknak, a hajók homlokzati nyílásainak eredeti kinézetére egy sor adatot kapunk ugyan, de ezek pontos értékelése csak az épülettel való aprólékos összevetés után lehetséges.

Megkíséreljük viszont a torony eredeti képének rekonstrukcióját a rajzok segítségével.

- a) A torony csúcsát Rohbock, Petschnig és Storno Ferenc (3. kép) [1. kép] egybehangzóan ábrázolják. A toronysisak felül összefogott kicsiny gótikus kőgyűrűben végződött, ebből vaskereszt állt ki. A kőgyűrű és a keresztgyüttes magassága a ma fent lévő, Storno Ferenc által tervezettével +/- 15 cm pontossággal megegyezik. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a kőrózsza fölötti, s a vaskereszt alapját képező kőgyűrű szélességét vizsgáljuk, s azt a toronysisak egyenlően keskenyedő sisakvonalára szerkesztjük rá. Az eltérés a jelen állapot, s az eredetit ábrázoló felvételi rajzok esetében kb. 1 lábnyira rúg.

Az anyag vizsgálatából tudjuk, hogy Storno a toronysisakot a felső kiserkély vonalától visszabontotta. Az újjarakott kősisakba csak a tervezés előrehaladottabb fázisában tervezte bele a hatalmas kőrózsát. Az a véleményünk, hogy Storno a to-

ronysisakot csupán a kőrözsa beiktatásával módosította, a mai kőgyűrű az eredeti toronycsúcs másolatának fogható fel. A kőgyűrű nagysága kizárja, hogy a gótikus toronycsúcsra kőkereszt lett legyen. Az 1860 előtti rajzokon szereplő kereszt fémből készült, a kereszt tengelyeiben egy-egy erősebb szállal, melyet az oldalakon további egy-egy szál keretelt. A kereszt fölött a betlehemi csillag, s annak fénycsóvája szélkakas-szerű szerkezetet alkotott. Storno eszerint átvette a kereszt anyagát, szerkezetét, csupán részletformáin változtatott egy keveset: a keresztvégeket patkóalakúan begörbítette, s kétoldalt volutákkal kísérte, a szélkakas fénycsóvját a korábbi szögletes zászlószerű végződés helyett 5 hegyes sugárrá formálta.

A toronycsúcs szerkezetének vizsgálata szerint a kőrözsa eltávolítására szükség van. Feltehető, hogy a kőrözsa feletti csúcs és a mai vaskereszt vagy annak másolata visszaállításával a kőszerkezet gótikus képét, a toronyvégződés XVIII–XIX. századi látványát rekonstruálhatjuk.

- b) A sisakon lévő felső körüljárót Storno anyagában teljesen megújította, felmérése (3. kép) a mai állapotnak másolatváltatást igazolja. A toronysisak testét Storno nem építette át. Az első nagy körüljáró is helyes másolat. Csúcsán a fiatornyok újak, ezeket Storno a felmérése tanúsága szerint a mellvédmagasságban letörten találta. A rajzon a törések jól látszanak. A fiatornyok metszetét így az eredeti állapotról vehette át. Végződésük, kis sisakjuk Storno saját terve szerint készült. A kompozíció nem teljesen önálló: Storno a torony nyugati oldalán a nyolcszögű toronytest első emeletén két nagyon hasonló méretű és szerkezetű fiatornyot talált. Ezek sisakszerkezetét használta mintaképként. (A 7. sz. rajz részben felmérési rajzként fogható fel, mert bejelöli a tervezett kőcseréket.) A toronytestet részletesebben feltérképező helyszíni vizsgálat fogja elkülöníteni a fiatornyok maszkos konzolai és az ugyanebben a magasságban lévő vízköpők közül az eredetieket. A konzoloknak kicsiny része eredeti csak, a vízköpők közül minimum két darab.
- c) A torony harangszintjéről a 3. sz. rajz és Petschnig távlati rajza tájékoztat. Az ablakok mérműve kitört, Storno rajzán az északkeleti mérmű felső körívének töredéke látható. A mérmű síkjába fából vagy fémlémezből készült zsalugátert helyeztek a XVIII–XIX. század folyamán. Storno mérművei készülhettek a nyomok alapján vagy másolatként az északi oldalhajó keleti ablakának meglévő mérműve (3. rajz), vagy a déli oldalhajó 4 db. megmaradt, hasonló rajzú ablaka alapján (1. rajz). A Storno-féle mérművek egyszerűek, mértéktartóak, bizonyára közel állnak az eredetiekhez.
- d) A toronynak a harangszint alatt lévő három emeletén és földszintjén a neogótikus beledolgozás, földíszítés erősebb. Erről a 3. sz. az északi homlokzatot ábrázoló rajzon kívül a már tervszámba menő 7. sz. Storno-rajz tudósít. E rajz ugyanis sárga akvarellal jelöli a Storno által cserére kijelölt köveket, s így arról tudósít, hogy Storno az 1-2. és 3. toronyemelet ablakait mérmű nélkül találta. A terv a földszinten a mainál egyszerűbb kapukiegészítést tervez. A rajznak és a valóságnak össze-

vetéséből meggyőződünk arról, hogy Storno 7. sz. rajza valóban a helyreállítás előtti, s gótikus állapotot tükrözi. A harmadik emeleten a nyugati és északi oldalon óralap takarja az eredeti kőkereteket, ezekhez Storno nem nyúlt. A gótikus keretek részben sérültek ugyan, de annyi kivehető, hogy profiljuk a Storno által ábrázoltak megfelel, s mérmű nem volt bennük. A második és első emeleten nehezebb a helyzetünk: a jelenlegi nyugati ablakok kialakításakor Storno a teljes kőkeretet újrarakta az első, s csaknem a teljeset a második emeleten. A falazott belső kávák eredetisége meggyőz arról, hogy Storno nem emelte meg az ablakokat, s nem változtatta csúcsívüket, mint az a 7. és 9. sz. rajz különbségeiből a figyelmes szemlélőnek feltűnhet, s a második emelet déli, helyben lévő eredeti könyöklője is a formát követő újrafaragásra vall. Az említett eredeti könyöklő negyedköríves belső hornya a mérműves profilt nem zárja ki ugyan egészen, de az ilyen belső negyedkör-alaprajzú horony mindenesetre ritkán fordul elő mérműves ablakoknál.

- e) A kapu esetében a Storno tervezte részt a 7. és 9. sz. rajzok összevetése, a faragványok helyszíni vizsgálata egyértelműen elválasztja az eredetitől, illetve attól, amelyet Storno csak kicseréltetett. E szerint a teljes kapu gótikus, csupán a két, a falsík elé rakott vájatozt oszlop és a rátámaszkodó vimperga Storno-féle. Ily módon kimondhatjuk, hogy Storno előbb nagyon mértéktartó, csak a szükséges kiegészítéseket tartalmazó helyreállítást tervezett, s később, a kapu feldíszítésével egyidőben gazdagította fel a torony nyugati homlokzatának alsó részét. Eljárása e pontokon kellemetlen, mert megváltoztatta az eredeti díszítettségének mértékét, s mert a közvetlen szemmagasságba, és a jól látható magasságokba az általa harsányan formált vimpergát, sárkányfaragványt, címersort helyezte, s ez együtt hatva a 2. emelet hamis hatású, tehetségtelen mérművével, s az egyébként szép címertartó angyalal a teljes toronynak neogótikus ízeit állítja előtérbe.

IV. Helyreállítási javaslat

A Szent Mihály-templom a mai Magyarország egyik terjedelmére legnagyobb, s kulcsfontosságú gótikus emléke. Az épület helyreállításakor konfrontálódunk id. Storno Ferenc 1860–64-ben készített purista szellemű restaurálásával.

A restaurálásakor a templom egésze keveset változott. Az előzetes vizsgálatok a templomtest fő- és részletformáit 90 %-ban hitelesnek mutatják. A purista szellemű restaurálásakor természetesen igen sok követ kicseréltek, s a felületeket teljes egészében átdolgozták. Ezért a templom külseje, s különösen egységes neogótikus berendezésű belseje a helyreállítás korának szellemét árasztja.

A nyugati torony helyreállításához elvégeztük a formák hitelesítéséhez szükséges vizsgálatok jó részét. Ennek alapján úgy találjuk, hogy Storno Ferenc a nyugati toronyhomlokzatot a templom egészénél erősebben alakította át: amennyiben új díszes

kapukiegészítésével, s az emeleti ablakok soha-nem-volt mérműveinek elkészítésével a zömök torony lapidárisan egyszerű építészeti nyelvét közepesen díszesre változtatta át.

Az előkerült adatanyag lehetővé tenne ezért olyan műemléki helyreállítást, mely az újonnan készített díszek eltávolításával a torony gótikus összhangját visszaállítaná. Magam ezzel a megoldással értenék egyet, s a Storno-féle kiegészítéseket két kategóriába sorolnám: azokat a köveket, részleteket, melyek az eredetinek másolatai, s azokat az egyszerű formájú kiegészítéseket, melyekkel Storno 1859-ben hiányzó kitört gótikus formákat pótolta (a toronysisak körüljárójának fiatornyai, az újonnan faragott vízköpők, a harangszint ablakmérművei stb.) egységesen kezelném, s ezzel szembeállítanám az általa kitalált, s az eredetit továbbdísztó neogótikus részleteket: keresztrózsa, az alsó három szint mérművei, a kapu vimpergája és fiáléi, az óraszint angyaldomborműve. E szembeállítás után a második kategória eltávolítását (múzeumi felhasználását), az első kategória megtartását s egységes kezelését javasolom. (Ez az elv a templomkülső további részein igen könnyen alkalmazható, s így a mostani helyreállítás egységes szemléletű lehet. Az eltávolított neogótikus részleteknek, a templom értékes helyreállításkori tervanyagának s az újabb helyreállításnak folyamatos dokumentálása, s az anyag kiállítása igen tanulságos lenne. Azt javasolom, hogy az elbontott neogótikus kőanyag a Szent Jakab-kápolna helyreállított és száraz csontházában kapjon helyet, s a templom teljes helyreállításakor készüljön korszerű műemlékvédelmi kiállítás az egyházi funkcióban szűkölködő, kihasználatlan Szent Jakab-kápolnában.)

1980. május 16.

(Dávid Ferenc)